

27.16x26.9	1/2	3	עמוד	תבנות וספרות	29/09/2017	60454503-7
אגנס - הוצאת ספריסבראשית היה הדבר - מאת יאיר זקוביץ - 25910						

אימת גרינולד

ישו הוא מלכי-צדק, המחליף את הכוהן הגדול במקדש ביום הכיפורים

מיהם העברים שאליהם מופנית "האיגרת אל העברים" שבכרית החדשה ומה הקשר שלהם אל הנביא יונה המגדיר את עצמו "עברי אנוכי" באוזני רב החובל של האונייה הלוקחת אותו לתרשיש

כי דבר האלוהים חי הוא: שמונה שיחות על האיגרת אל העברים, מאת יאיר זקוביץ וסרג' רוזר, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשע"ז

ופר יונה נקרא כהפטרה לאחר קריאת התורה בתפילת המנחה של יום הכיפורים. עניינו הוא קריאת אוהרה שהי נביא יונה מצווה לשאת באזוני אנשי נינוה כדי שישונו מדרכיהם הרעות, שאם לא כן נגזר שהעיר תיחרב. כל אנשי נינוה מחלי-טים לקרוא צום וללבוש שק ולהישמע למלכם המצווה: "האדם והבהמה הפקר והצאן אל יטעו מו מאומה אל ירעו ומים אל ישתו" (יונה ג' ה'-ז). החלטתם מעבירה את רוע הגזירה מעליהם ומעל העיר. הצום והתשובה מקרבים את הספר ליום הכיפורים. אך מה ל"ספר יונה" ול"איגרת אל העברים" (Pros Ebraïous) בכרית החי דשה, שנעסוק בה כאן לאור ספרם החדש של יאיר זקוביץ וסרג' רוזר?

אחר הרבים התמוהים ב"איגרת אל העברי" הוא שמה. המושג "עברי/עברים" ממשש בתנ"ך רק בהזדמנויות מעטות יחסית, רובן קודמות למתן תורה; בסיפורי יוסף במצרים, ככינויים של בני ישראל בפי המצרים לפני יציאת מצרים, ובהזדמנות המיוחדת של "עבר עברי" (שמות כ"א א') וזו של ההגדרה העצמית של יונה. יונה אומר לרב החובל של האונייה שלוקחת אותו תרשישה וסערה מאימת להי טביעה: "עברי אנוכי ואת ה' אלהי השמים אני יְדָא אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת הַיָּם וְאֶת הַיַּבֵּשָׁה" (א' ט'). הגדרת זהות זו כוללת מרכיב אוניברסלי בדומה לזה שמצוי בספר ישעיהו: "וְתִשְׁכַּח ה' עֵשֶׂה בְּטֶהָ שָׁמַיִם וְיִסַּד אָרֶץ... וְאָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ רִנַּע הַיָּם וְהַיָּם גָּלְיוֹ ה' צְבָאוֹת שְׁמוֹ. וְאֲשֶׁר יִבְרִי קִפְיָה וְיַבֵּל יְדִי כְּסִיתֶיהָ קִנְטֵץ שָׁמַיִם וְיִלְיִסַּד אָרֶץ" (ג'א"ב י"ב-ט"). אם אפשר להכיר ליל דברים בעניין זה, הרי הסגנון של נביאי ישראל מגלה נטייה להציג את האל כמושגים אוניברסליים ולהמעיט באופן יחסי את אלה המאזכרים את ההיסטוריה הדתית המיוחדת של עם ישראל. המונח "עברי" מתאים כנראה למסגרת זו.

אמנם ספר יונה מזכיר, בתפילת יונה, את ההיכל וכן נדר ונבחים, אך אין בדבריו של יונה מרכיב כלשהו של ההיסטוריה היהודית ושל תורת ישראל. זאת במיוחד על רקע הצל-תו המופלאה של יונה ממעי הדג שבלעו. הש"וואה קצרה לאמור על מדרכי במגילת אסתר תחדד נקודה זו. מדרכי נקרא במגילת אסתר "איש יהודי" ונסמכת לכך עובדת הגליתיות מארץ יהודה (אסתר ב' ה').

מיהם "עברים" הנזכרים באיגרת הנו"שאת את שמם? שאלה זו מלווה את חוקרי הכרית החדשה מזה שנים רבות, וגם המחקרים דנים בה בהרחבה. למעשה הם נאלצים להי שאירה בלתי פתורה. השאלה העוסקת בזיהויו וטיבו של קהל היעד של האיגרת, גם ללא זיקה לשם "עברים", היא מרתקת לא רק מצד עצמה אלא גם, ואולי בעיקר, ביכולתה של כל תשובה אפשרית לשפוך אור על מהותן

של הקהילות הנוצריות הראשונות ועל זיקתן למקורות היהדות. הצירוף "אל העברים" מזכיר את הכותרות של איגרותיו של פאולוס שמצויים בהן שמות של קהילות הנמנעים. אך בניגוד לאיגרות אלו, הנשלחות לקהילות מסוימות, איגרת זו "עברים" היא כללי ואינו מצוי בכרית החדשה אלא בכותרת של איגרת זו. אמנם הכרית החדשה לא אל היהודים מתייחסים בכרית החדשה לא כאל עברים אלא כאל יהודים. קיימת הסכמה בין החוקרים שהמושג "עברים" בכותרת נוסף בשלב מאוחר, לאחר חיבור האיגרת. אך השאלה במקומה עומדת, מיהם עברים אלו? במחקר הכרית החדשה והנצרות הקדומה קיימות שתי אסכולות עיקריות: האחת גורסת שמכיוון שהכרית החדשה וכתביה הראשונים של הנצרות כתובים ביוונית, הם נכתבו על ידי אנשים המעורים בתרבות היוונית ופונים בעיקר אל קהל, יהודי ואחר, השומע שפה זו ומצוי בתרבותה. אשר על כן, התשובה לשאלה בעניין "העברים" צריכה לבוא ממקורות חיצוניים, "יווניים". אך אין באלו כדי לסייע. לעומת זאת, יש הגורסים שמכיוון שראשי תה של הנצרות היה בארץ ישראל כארבעים שנה לפני חורבן הבית השני (70 לספירה), יש לראות את מקורה של הנצרות ביהדות בית שני ולחקור את עיקריה בכתבים יהודיים שנשמרו מאותה תקופה.

אמנם אין להתעלם מהבעיה שמעוררת השפה היוונית של הכרית החדשה, אך בעיי קרה הנצרות של הכרית החדשה ספוגה במור שגים הלוקחים מעולם המקרא וכן באירועים מכוננים המעצבים עולם זה, וכן מהספרות היהודית של ימי בית שני המתייחסת אל המ"קרא. ה"איגרת אל העברים" היא אחד מחיי בורי הכרית החדשה הספוגים ירע ממקורות היהדות ובעיקר מהמקרא, אשר על כן ראוי שהצד היהודי יקבל בה קדימות. מכאן שהי פתרון לשאלה מיהם ה"עברים" צריך לבוא מההקשר היהודי של הדברים. ובמקום ראשון, לדעת, מצורת הזדהות של יונה כ"עברי".

כל המצוי בתחום ירע שתרומתם של חוקי רים היהודיים הבקאים במקורות היהדות לשיח המחקרי העוסק בכרית החדשה ובכתביה הרא-שונים של הנצרות היא מסויגת ומצויה בשולי עולם המחקר. ניכרת מעין רתיעה אינטלק-טואלית מהעיסוק בדת של "עבודה ודה". על כן יש לראות בעניין רב כל פרסום כמו ספרים של יאיר זקוביץ וסרג' רוזר. הספר "כי דבר אלוהים חי הוא: שמונה שיחות על 'האיגרת אל העברים' הוא השני בסדרה לאחר "ברא-שית היה הדבר: שמונה שיחות על הבהורה הרביעית". שני החוקרים שוחחו ביניהם על החיבורים העומדים לדיון ומעלים שאלות על עניינים שונים העולים בהם. השיחה בין זקר' ביץ ורוזר קולחת ואינה יוצרת עימותים ומי חלוקות שאינם לצורך העניין. להפך, השיחה מתנהלת בנינוחות מנומסת וניכרת המטרה המשותפת להבהיר עניינים מרכזיים בטקסט הנדון.

יאיר זקוביץ מביא אתו את הידע של חוקר מקרא ואילו סרג' רוזר הוא חוקר נצרות קדומה. השיתוף ביניהם יוצר דיאלוג לימור דיי-מחקרי, כאשר כל אחד משני המשתתפים בו מסייע לחברו לקדם את השיח האקדמי המשותף ואת הניסיון לפענח את זהותם של הנמענים.

חוקרים שונים שעסקו ב"איגרת אל העברי" סברו שהנמענים הם נוצרים-יהודים או יהודים-נוצרים בראשית הנצרות. מכל מקום, הם אנשים שיש להם ידע במקרא ובנושאים שונים שעולים בו. אם נרצה ששאלת זהותו לינו להתייחס בהקשר זה גם להגדרת זהותו של יונה כ"עברי" ודברינו בעניין. שמה יש לראות בכינוי "עברים" (ולא "יהודים") רמז לאופי האוניברסלי של היהודים כפי שבעל הכותרת מבקש להדגיש בכותרת השם.

שימושו של המחבר במקורות יהודיים, ובי-עיקר בתרגום השבעים למקרא, מעיד לא רק על השכלתו הכללית אלא גם על מיומנותו הפרשנית-דרשנית. כל אלה מצביעים על מור דעותו של המחבר לגבי סוג האנשים שאמו-רים לקרוא את דבריו ובעיקר להבין את מסכת הטיעונים שהוא מעלה. צורקים אפוא זקוביץ ורוזר בהדגישם את מהותה המיוחדת של האיגרת בשיח שהיא מנהלת עם עולם המקרא. אחת המסקנות המרכזיות שמעלה האיגרת היא שישו הוא משיח בעל מעמד מיוחד של כוהן עליון שמימי. דמותו של "מלכי

צדק מלך שלם" שנאמר עליו שהיה "כהן לאל עליון" (בראשית י"ד י"ח), כלומר כוהן גדול בעל מעמד אוניברסלי, משמשת במקום מרכזי בהקשר זה. ישו הוא מלכי-צדק, הכוהן המחליף את מקומו של הכוהן הגדול במקדש המקריב קורבנות ביום הכיפורים (ויקרא ט"ז). הוא עושה זאת קודם כל כדי לכפר בעד עצמו וכעד ביתו ואחר כך בעד העם. ישו "עשה זאת אחת ולתמיד כהקריבו את עצמו" בצליבה (האיגרת אל העברים ז' 27). הוא כיפר על כל העוונות של קהל המאמינים בו.

באופן כללי, סביר להניח שהכתוב באיגרת משקף דברים שהיו במרכזן של דרשות במ"קומות הכינוס של קהילות. לרוב הם כונו ביוונית sunagoge, מקום התכנסות, שלא כפי השימוש הרווח היום והמדגיש את עניין התפילה. הדרשות מעלות לדיון סוגיות רבות ומגוונות שרובן מתייחס לנושאים ואירועים חשובים המשקפים תהליכים שונים שהיו ראויים לפעול בעיצוב ראשיתה של הנצרות. העובדה שהדבר עשה מתוך הבהרת זיקת תם של עניינים אלו לאמור בכתבי הקודש היהודיים מעידה על קיומן של קבוצות משי-כילות שהבינו במה מדובר.

כתבים מעין אלה שימשו, בין השאר, כגורם-על המאחד, מגבש, ובסופו של דבר יוצר דת שכלשה לעצמה מקום חשוב בעולם העתיק. הדברים וכן ההספות הדרשניות שמי-ביאים כותבי האיגרות הכלולות בכרית החד-שה בפני קהלי היעד שלהם מעידים על כך,

הדג מקיא את יונה, איור מתוך "ג'אמי אל תוואריך", 1400 בקירוב. צילום: Metropolitan Museum of Art

שהקהילות היו מעורבות: היו בהן יהודים (לא בהכרח כאלה שהוגלו בחורבן בית שני) וגם נוצרים. ההשפעות ההדריות בין סוגי האוכי-לוסיות המרכיבות את קהילות הפליטים היו ניכרות והעידו על מה שהיום היינו מזהים בו, בצד היהודי, סימן של התבוללות ובמקביל, בצד הנוכרי, נטייה ל"התייחד".

כאמור, העובדה שמחברה של האיגרת אל העברים מצטיין בכך שהוא מוצא רמזים מקראיים לעיקרם של הדברים הנוצריים שהוא מעלה בפרשיות שונות במקרא מראה בעיקר שהוא פונה לקהל יהודי. זקוביץ ורוזר מרבים לעסוק במובאות אלה בדרך מן המקרא דרך ספרות ימי בית שני אל ההקשר הנוצרי החדש שלהן. צורקים המחקרים בקביעתם שעניין זה מעניק לאיגרת מעמד פרשני מיוחד, מעין מדרש, בעל תפקיד מכוון בעיצוב הקשר בין המקרא לנצרות הקדומה.

עניין זה מעלה שאלה שעשויה לעורר עניין גם אצל חוקרי היהדות בתקופה של עליית הנצרות. מה מלמדת אותנו האיגרת אל העברים על העולם היהודי של זמנה (כנראה סביב לסוף המאה הראשונה או תחילת הש"נייה)? מה משך בסיפור חייו של ישו תשומת לב כה מרובה ומיוחדת? רומני שתשובה אפי-שרית אחת נעוצה ביכולת של כותבים כמו מחברה של האיגרת אל העברים לקשר בין עולם המקרא למציאות המיוחדת של הנצרות הקדומה. האיגרת אל העברים מפנה תשומת לב לקיומו של קהל יהודי שבשורת הגאולה

5.4x23.75	2/2	עמוד 3	הארץ - תרבות וספרות	29/09/2017	60454504-8
אגנט - הוצאת ספרי סטראטית היה הדבר - מאת יאיר זקובי - 25910					

המשיחית שיוחסה לישו עניינה אותו ומשכה אותו אליה. הקישור בין הבשורה הנוצרית לעולם המקרא היה שלב חשוב בתהליך זה. אם הדברים קיבלו חיוניות מיוחדת על רקע חורבן בית שני ואם היו לכך סיבות אחרות התוצאה ברורה: היו כאלה שבשורת הגאולה שעמדה במרכזה של הרת החדשה כבשה את לבם והם שימשו, מן הסתם, שליחים ברמת ההשפעה היומיומית על הסביבה הנוצרית.

איך הגיב העולם היהודי על מגמות ותהליכים אלו? מרכיבים חשובים של הוויכוח היהודי עם הנצרות הקדומה אבדו או טושטשו עם השנים, וגם הצנוורה הנוצרית גרמה להצנעת העניין. אולם קריאה ערנית במקורות היהודיים עשויה לגלות את עקבותיו של ויכוח זה. כך יש מקום להניח שהמשנה המסיימת את מסכת יומא (ח' ט') קשורה לעניין בכך שהיא משרדגת את הנושא של כפרת העוונות ביום הכיפורים למעמד של טהרה בעלת סימנים של תיקון וגאולה שהאל ולא הכוהן מעורב בהם. המשנה מסיימת בדבריו של רבי עקיבא: "אשריכם ישראל לפני מי אתם מיטהרין? מי מטהר אתכם? אביכם שבשמים, שנאמר: 'וְזָרַקְתִּי עֲלֵיכֶם מִיַּם טְהוֹרִים וְטָהַרְתֶּם מִכָּל טְמְאוֹתֵיכֶם וּמִכָּל גִּלְגֻלֵיכֶם אֲטַהֵר אֶתְכֶם' (יח"ז קאל ל"ז כ"ה). ואומר: 'מְקוֹה יִשְׂרָאֵל ה' (יר"מיהו י"ז י"ג). מה המקווה מטהר את הטמאים אף הקדוש ברוך הוא מטהר את ישראל".

פתחנו את דברינו בהתייחסות ליונה הנביא והקשר ליום הכיפורים. נסגור בשתי התייחסויות נוספות. האחת היא תגובת אנשי ניגוה לקריאתו של יונה לשוב בתשובה, שאם לא כן העיר תיחרב. הנושא נדון בספרות חכמים והיו מי שראו בדברים ויכוח עם הנצרות. הרחיב בעניין זה אפרים אלימלך אורבך במאמר "תשובת אנשי ניגוה והוויכוח היהודי נוצרי" (מחנים ל"ג, תשי"ח). לא נוכל לפרט כאן בדברים, אך ראוי שהקשר עניינים זה לא ייעלם מעינינו.

זאת ועוד, באוונגליון של מתי נאמר: "כמו שהיה יונה במעי הדג שלושה ימים ושלושה לילות, כך יהיה בן האדם (כינוי לישו) בלב האדמה שלושה ימים ושלושה לילות" (י"ב 40). לפי האמונה הנוצרית, לאחר שלושה ימים אלה ישו לא נמצא בקברו ומכאן האמונה שהוא קם לתחייה ועלה לשמים. ככל הנראה מדרש אסתר רבה מתייחס לכך ובאומר: "דבר אחר: 'יְהִי בְיוֹם הַשְּׁלִישִׁי' (אסתר ה' א'), לעולם אין ישראל נתונין בצרה יותר מג' ימים... שנאמר (יונה ב' א') 'יְהִי יוֹנָה בְּמֶעֵי הַדָּג שְׁלֹשָׁה יָמִים וּשְׁלֹשָׁה לַיְלֹת'. והמתים אינן חיים אלא לשלושת ימים, שנאמר (הושע ו' ב') 'בְּיוֹם הַשְּׁלִישִׁי יִקְמְנוּ וְנִתְּחָה לְפָנָיו'".

גאולת ישראל כמו גם הצרות המקדימות אותה הן כולן ביד האל ובידו בלבד. המשפט "והמתים אינם חיים אלא לשלושת ימים" והפסוק הנדרש לצורך זה כנראה נועדו להתפלמס עם מה שמסופר על תחייתו ישו ביום השלישי לאחר מותו. לשון הרבים שנוקט המדרש כאילו באה לומר שהתחייה ביום השלישי היא עניין שנוגע לכלל ישראל ולא לאדם אחד, יהא אשר יהא.